

CZESŁAW MIŁOSZ

ELÉGIA

■ Magánügyem, hogy édesanyám, Weronika Miłoszowa, akit októberben repatriáltak Vilnóból, november 22-én Gdańsk közelében, hastífuszban meghalt. Ez az én magánügyem és magánveszteségem. Imái és gondviselése nem fog többé oltalmazni a veszélytől, ahogy ezt a német megszállás hosszú éveiben tették. Nem lesz többé jelen, mint kötelék, az időn és a föld térségein át. Csupán az a keserű érzés maradt meg utána, hogy a gyerekek sohasem tudják a szüleiket úgy szeretni, ahogyan kellene.

Halála tényét nemzetem veszteségeinek általános számlájára írom. Bármilyen volt személyes bánatom, nem vagyok képes ezt elválasztani attól, amit az egyik legszerencsétlenebb nép sorsa fölött érzek. Látszólag nyugodtan viseltem el a népem körülvéő szerencsétlenségek látványát. De voltak percek, amikor egyszerűen elfojtották torkomat a részvét könnyei. Az emberben, ez köztudott tény, kevés a jóézés. Minden, ami az éhségből, félelemből, becsvágyból és az erotikus izgalmakból ered – szemét. Az embert csak a részvét mentheti meg. Ezek után a tapasztalatok után feltételezem, hogy kizárólag az emberi kezeknek azok a művei maradandók, amelyek a részvétből erednek. Áll ez a költészetre is. Ma is érvényes Arisztotelész formulája, hogy a tragédia alapja a részvét és a rettegés.

Az évek során gyakran feltettem magamnak a kérdést, hogyan van ez, hogy a lengyeliségnek, bár annyi jó tulajdonsága van, miért oly kemény a szíve. Vagy nem is kemény, de valamilyen nemtörődömséggel viszonyul az emberi sorsokhoz, hiányzik belőle a gyöngék, védtelenek, jó értelemben vett együgyűek sorsának jobbítására törekvés. Hiányzik belőle az, amit a csehek *humanitás*nak (emberieségnek) neveznek, és ez a hiány nemegyszer politikai hibák forrása. A lengyel demokratikus mozgalmakat mindig valami doktrinális elvontság jellemezte, nem keringett bennük vér, eszméiket nem élénkítette az azonnali segítségnyújtás a gyöngéknek, az igazságtalanságot szenvedőknek, nem járták át annak a nemzetnek a testét, amelyik nem szeretett iskolákat, árvaházakat, öregotthonokat építeni, és közömbösen szemlélte a paraszttal szembeni véres igazságtalanságokat. Amikor eljött a nemzetek nagy számadásának a napja, hogy melyik mit tett – a lengyelek saját társadalmi hagyomány nélkül jelentek meg, saját baloldali mozgalmak nélkül és saját tevékeny vallásosság nélkül, ami képes lett volna nagyszabású karitatív akciókra. A nemzet hagyta, hogy a jobboldal befolyása érvényesüljön, egy olyan formációé, amelyik teljesen rugalmatlan és elveszett volt a világhelyzet új feltételeit illetően, ezért hirtelen erőszakkal kellett baloldalt létrehozni: ezt sokan idegennek érezték, valami olyannak, ami kívülről jön.

Nem én voltam az egyetlen, akinek hiába szorult a keze ökölbe a lengyel érzéketlenségén. Ez történt 1939 szeptemberében, amikor hosszú sorokban feküdtek a sebesült katonák az útszélen, de sehol se volt sebesültszállító autó, nem volt, ami elszállíthatta volna őket, mivel azokat magukkal vitték délkeletre az egészséges, erős urak, hogy „tovább harcolhassanak”. A kiszáradt, fekete ajkú, porral vastagon borított sebesültek már fölöslegesek voltak, csakúgy, mint az el-

esettek özvegyei és árvái, akikkel szemben az igazi lengyel – aki csak azokat becsüli, akik *action directe*-re, cselekvésre képesek – türelmetlenséget érez. Ez a kép, amit egy kellemes szeptemberi délutánon láttam, a Visztulán túli ágyúörgéssel, a lángoló Kurow háttérében, akkor jelképes volt számomra. Lehet, hogy tévedtem. Lehet, hogy a vereség és az ezzel kapcsolatban kialakult káosz hatott rám. De később hányszor kellett Norwid szavainak igazat adnom, arról, hogy a lengyel emberben óriási a hazafi, és törpe az ember – *tragikus semmi vagyunk és gigantikus neveltség*. Mert „az egész világ ihlete” voltunk, és Varsóban minden más megszállt nemzetnél nagyobb mennyiségű újságot adtunk ki. Hajlamosak vagyunk a saját hősiességünk hangoztatására. De senki sem kérdi, vajon az akkor a mérlegre dobott emberéleteket mennyire egyensúlyozta a mérleg másik oldala, hogy az emberi élet súlya vajon jelentett-e valamit azoknak, akik ezzel rendelkeztek. Szemtanúi voltunk olyan gyerekek halálának, akik az „Okóber”-t és a „Lengyelország harcol” jelszavakat írták a falakra, láttuk fiatal futárlányok halálát, akik ostobaságokkal teli újságokat hordtak szét – és találkoztunk a kávéházakban feletteseikkel. Azok könyveket rendeltek, és közölték: „*kell lennie áldozatoknak*”. Amikor egy bizonyos csoport propagandát indított az újságocskák ellen, azt javasolva, adjanak ki inkább könyveket, amik senkit sem sértenek, mert nem lehetett őket megkülönböztetni a háború előtt kiadott könyvektől – ez az emberi étellel való takarékoskodás érdekében felhozott érv egyáltalán nem esett latba.

Ami Varsónak a gettóval kapcsolatos álláspontját illeti, abban volt kedvetlenség, együttérzés és szegény, meg antiszemitizmus. De mindenekelőtt egykedvű érzéketlenség uralkodott. Azok a körhinták, amelyek nevető utasokkal telve az égő gettó füstjében forogtak – ezek nem az antiszemitizmus jelenségei voltak, hanem a teljes közönyt jelentették a felebarátok sorsa fölött, olyan közönyt, ami még azt sem engedte meg, hogy fejet hajtsunk a tragédia fölött, s hazatérvén legalább egy óra hallgatást szenteljünk azoknak, akik elpusztulnak, s akiken nem segíthetünk.¹ Gyakran tűnődtem, mi volt a németek szerepe ennek a pokoli látványosságnak a megrendezésében. Tudjuk, hogy nemegyszer megparancsolták a tömegnek a zsidók kirablását, és filmezték ezeket a jeleneteket. Lehet, hogy tévedek, de úgy hiszem, ezúttal szerepük mindössze a készsleges engedélyezésre szorítkozott.

A varsói felkelésről.² Ez már legenda, és a legendában összefolynak a részletek és a különböző emberek akkori reakciói. A kép azonban nem lenne teljes, ha elhallgatnánk a lázadás szellemét a felkelés ténye fölött, a lázadásét, ami nemcsak azokat érintette, akik házukat és értékeiket féltették, hanem mindenkit, aki a fővárost nemcsak absztrakciónak, egy eszmének tekintette, hanem az emberi sorsok közösségének, közös tulajdonnak, amibe beletartoznak a betegek, a csecsemők és az öregek is. A fiatal filozófus hősi halálára kell gondolnom, akinek a kezében korábban nem volt fegyver, de aki kérte, hogy vessék be, és egy órával később elesett a Szejm épülete elleni támadásban. Ő Heidegger filozófiáját követte, amely filozófia elvágja az emberek egymás közötti kötelékét és a róluk való gondoskodást, az embert szembeállítva a személytelen Létezéssel. Ennek az ifjú filozófusnak az áldozata tiszta volt, de áldozata fényében eltűnt a föld és a szerencsétlen város, egyedül maradt Istennel – és halála nem a fegyvertelenek vagy a földi béke érdekében történt, ez egy önálló cselekedet volt, önkéntes áldozat. Sok, nagyon sok ilyen halál volt a felkelésben, s ha összeadjuk a számlát a vezérek döntéseivel, azok arra intenek, hogy megkeressük a lengyel hősiesség forrásait. Az erények gyakran a bűnökből adódnak, s a bűnök az erényekből. Állíthatom, hogy egy lengyelnek annyival könnyebb a hősiesség útjára lépni,

amennyivel kevesebb más civilizált népekhez képest a *humanitásuk*. Ha az ember a lengyelben nem lenne annyira törpe, a patrióta-óriásnak jobban kellene illeszkednie hozzá, és döntéseit jobban mérlegelné. Keserű szavak ezek, de szükségesek. Nem kisebbitik a felkelés nagyságát, de valamilyen egyensúlyt keresnek. Dicsérik mások a hősiességünket, ne mi tegyük ezt. Val Gielgud a BBC-ből, egy lengyel származású angol, fel volt háborodva, amikor azt mondtam neki, hogy bár csak ne tartanának hősiességünk bennünket, ha ép maradt volna Varsó. De Val Gielgud nem látott tizenhat éves fiúkat puskával a kezükben a Stauferkaserne bunkerei ellen indulni, ami önkéntes tűzáldozat volt, Izsák feláldozása. Egyetérték vele abban, hogy a felkelés olyan tett volt, ami örökre bele kell hogy ivódjon az emberiség lelkiismeretébe. De senkit sem kötelezhetünk arra, hogy elsősorban fiainak áldozatát normális nemzeti intézménynek tekintse.

Egyetérték azzal a váddal, hogy kishitű vagyok, és nem eléggé harcias. Egy nagylelkű és harcias nemzetnek ilyenekre is szüksége van. Most béke van. A kishitűek, akik csak azzal törődnek, hogy Lengyelországban jobban éljenek az emberek, most elemükben kell hogy legyenek. És most az ember ökle megint összeszorul a tehetetlen haragtól. Az emberről való gondoskodás hiánya gigantikus méreteket ölt lengyel földön. Szakadék ez, ami fölött kétségbeesés fog el. A táborokból visszatérő emberek hullámai Csehszlovákián át haladtak, és a csehek ápolták, táplálták, gyakran megajándékozták őket. Ahogy átlépték a lengyel határt, süket közöny vette őket körül, senki Krakkóban ingyen egy pohár vizet sem adott nekik.³ Ez csak egy példa a brutális kontrasztra, ami jelzi, hogy a nyelvi határok nemegyszer a lelkiismeret és a szokások határaival esnek egybe.

Anyám azért halt meg, mert a hatóságok családomat olyan területre szállították, ahol tífuszjárvány tombolt, nem értesítették erről előre, nem kértek oltási bizonyítványt, arról sem gondoskodtak, hogy az áttelepülőknek orvosi ellátást nyújtsanak. Mondhatnánk: rendtelenség, nehézségek, kezdeti fázis. Nem igaz. Mindössze közöny és részvétlenség, közöny és részvétlenség, ami állandó elem a repatriáció nagy tragédiájában,⁴ amiről hallgatnak, ahogy általában hallgatni szoktak a valódi tragédiákról.

Nem azért írom ezt, hogy nyilvános nemzeti önostorozást végezzek. Túl sokat vádolnak minket ahhoz, hogy még hozzátegyek. Azzal a gondolattal írom ezt, hogy egy vagy tíz, ötven ilyen hang valamilyen keskeny ösvényt váj ki a szívekben, és lesz két vagy három ember, akik elkezdik Lengyelországban terjeszteni a jószág tudományát és az emberekről való gondoskodást. Igen, ez nevelés kérdése. Ki foglalkozik neveléssel? Az állam? Bocsássanak meg azok, akik örömmel látják a hivatalok növekvő egyeduralmát – de én nem hiszek az államban. Nem csak abban nem hiszek, hogy fel tudja támasztani a halottakat – nem hiszek az élők oltalmazását illető erejében. Csak egy roppant szövetség, amit maga a társadalom teremt, egy világi szerzetesrend, tele önfeláldozással és lelkesedéssel, amely mozgósítja a közvéleményt, csak ez tudna megfelelni a feladatnak, hiszem, hogy ezt még itt is meg tudná tenni, az ínség és szomorúság országában.

Egykor külföldön az Üdvhadsereg házában laktam,⁵ ami a legszegényebbeknek van fenntartva. Mulattatott az egyenruhájuk, az, hogy trombitán játszanak, és dobszó kíséretével énekelnek zsoldárokat. Ma mégis becsülöm ennek az intézménynek az emberi értelmét, azt, hogy Krisztus nevében kezet nyújt a szegény és magányos embereknek. Valamilyen új Üdvhadsereg kellene, hogy meghódítsa Lengyelországot – a gyerekek szeretetére, az öregek tiszteletére és a betegek ápolására tanítva, ezekre az elemi, de leginkább elfeledett érzésekre.

A háború alatt számos lengyel kapott külföldön támogatást a Joint nevű nemzetközi zsidó segélyegylettől. Egy asztalnál ültek a fasiszta lapok régi munkatársai a jiddis nyelvű lapocskák munkatársaival, mert a Joint fajra és politikai meggyőződésre való tekintet nélkül adott enni mindenkinek. Szívesen csatlakoznék egy olyan párthoz, mint az Üdvhadsereg vagy a Joint – a segítők és az emberekről gondoskodók pártjához. Nem tudok ilyet szervezni, nem vagyok politikus, nem vagyok szervező. De úgy tűnik, ha sikerülne elkezdni, rengeteg követőre találna, többre, mint bármelyik politikai párt, mert mindenki érzi, hogyan süllyedünk egyre a tolvajlás és közömbösség mocsarában.

A háború előtt rossz híre volt a filantrópiának. Nem érdemes vitatkozni arról, hogy a gazdagok támogassák-e a szegényeket – mindez már a múlté. Ma a szegényeknek kell támogatniuk a szegényeket, meg kell osztanunk az utolsó falat kenyeret, ahogy erre a háborús tapasztalat sokunkat megtanított.

Lehet, hogy ezeknek a gondolatoknak nem lesz semmilyen hatása. Nem baj. Amikor megcsalnak az elméletek, amikor annyi hamis fogalom jelenik meg, elkerülhetetlen a visszatérés a praktikus tevékenységhez.

1945. *Először nyomtatásban a Dekada Literacka c. lapban (2009)*

Gömöri György fordítása

■ JEGYZETEK

1. Miłosz *Campo di Fiori* című verse ennek az eseménynek legszebb költői megörökítése.
2. A varsói felkelést a Honi Hadsereg robbantotta ki 1944. augusztus elsején és október 2-ig tartott. 180 000 polgári áldozat mellett elesett 18 000 felkelő. A németek veszteségei is igen nagyok voltak: 10 000 halott és 7000 „eltűnt”: Andrzej Paczkowski: *Fél évszázad Lengyelország történetéből. 1939–1989*. 56-os Intézet, Bp., 1997. 87.
3. Krakkót elkerülte a front, és délen jobb volt a közellátás, ezért számos varsói menekült, köztük Czesław Miłosz, itt töltötte 1945 nagy részét.
4. A háború utáni határártrendeződés milliőkat érintett, lengyeleket telepítettek át Litvániából és az Ukrajnának ítélt régi lengyel területekről, míg 1946. februártól két év alatt legalább 3 millió németet kényszerítettek az Odera folyó túloldalára való áttelepülésre, lásd Paczkowski: i. m. 104.
5. Miłosz itt valószínűleg fiatalkori franciaországi élményeire utal, amikor először szembesült a tömeges mélyszegénységgel (*Szülőházam Európa*).

